

DEMOKRASİ VE KABUL GÖRME SORUNU

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN*

Kabul görme sorunu veya tanıma-tanınma sorunu, çokkültürlü toplumların sorunudur. Çokkültürlü toplumlar denildiğinde de imparatorluklar, uluslararası toplumlar, toplumlararası birlikler, göçmen toplumlar ile birlikte göçmenlerin çokça bulunduğu toplumlar akla gelir. Bu örnekler çerçevesinde Avrupa Birliği de, kendi üyeleri dikkate alındığında çokkültürlülüğü içinde barındıran devletler ve toplumlar arası bir birlik olarak düşünölmek zorundadır.

Çokkültürcü anlayışlara göre küreselleşme ve post-modern durumun birlikte yaşanmasıyla, modernizmin ortaya çıkardığı tek uluslu ve üniter bir yapıya sahip olan ulus devletlerin de çokkültürlülüğü içinde barındıran toplumsal yapılara dayandığı iddia edilmeye başlanmıştır. Bunun en önemli nedeninin, küreselleşmenin kendi önünde bir engel olarak gördüğü ekonomik ve kültürel gümrük duvarlarına sahip olan ulus devletleri törpülemek, belki güçsüz duruma düşürmek ve ulus devletlerde bir kriz yaratmak için alt kültür ve kimlikleri gündeme taşıyan post-modern ve rölativist anlayışlara destek vermek suretiyle bu tür anlayışları kendi lehine kullanma stratejisidir. Bu iddia, elbette durumu açıklamada yeterli değildir. Böyle olmakla birlikte, fiili durum ve gelinen aşama, ulus devletlerin de kendilerini gözden geçirmesini gerektirmektedir. Çünkü iletişimin hızı, dünyanın en ücra köşelerinin bile dünyanın gündemine ve merkezine taşınması, en ücra köşede olup biten bir olayın anında bütün dünyayı etkilemesi ve ilgilendiriyor olması, yerel ve farklı olanların önemsenmesi ve değerli görülmesi, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan değişikliklerin çok yönlü kimliklere sahip farklı kültürel yapıları ortaya çıkarması, insan haklarının evrensel anlamda itibar görmesi, göç hareketleri gibi durumların birlikte düşünöldüğünde bütün bunlar, homojen bir toplumun sosyolojik açıdan önemli ölçüde imkânsızlığını göstermektedir. Bu demektir ki artık, kabul görme veya tanıma-tanınma sorunu, bütün toplumları ilgilendiren dahası dünyamızı ilgilendiren bir sorun haline dönüşmüştür. Böyle bir sorun, çoğulcu ve çokkültürlü bir toplumun ön plana geçtiği, farklı olanların yan yana ve yüz yüze birlikte olmak zorunda olduğu gibi bir toplumsal gerçekliğe işaret etmekte ve bu toplumsal gerçekliğe uygun mümkün bir sistem arayışını da doğal olarak gerektirmektedir.

Çokkültürlü toplum, farklı kimlikleri içermesinden dolayı her farklı kimlik ve kültürün kendilerine ait ortak kimliklerinin kamusal alanda tanınmasını talep etmeyi bir hak olarak gördükleri bir toplum olarak anlaşölmek arzusundadır. Çokkültürcülük de, bu tür taleplerin tanınmasını öneren bir hareket olarak başlangıçta ABD, Kanada gibi ölkelerde ortaya çıkmıştır. Hatta çokkültürcülük tartışmalarını tanınma politikası açısından değerlendiren C. Taylor'un örnekleri de ABD'de Afrikalı-Amerikalılar, Asyalı-Amerikalılar, Yerli-Amerikalılar ve kadınlar, Kanada'da Québec gibi örneklerdir. Ancak unutulmamalıdır ki çokkültürcülük hareketi, sadece farklı etnik, dinsel ve kültürel kimliklere hitap eden bir hareket değildir. Bu hareket zaman içerisinde "feministlerin kadınlara, homoseksüeller ve lezbiyenlerin farklı cinsel tercihlerine eşit saygı gösterilmesi yönündeki talepleriyle; daha sonra, 1970'lerin başında eğitim ve üniversitelerde müfredatın farklı kültürel ve dinsel

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

grupların farklı dinsel ve kültürel ihtiyaç ve taleplerini hesaba katması gerektiği”¹ iddiasıyla devam etmiş ve bütün liberal batı toplumlarını etkilemiştir. Post-modern durum olarak nitelendirilen günümüz dünyasında farklı, tekil ve yerel olanların gündeme taşınması ile de çokkültürcü hareketin birleştiği düşünülürse ve küreselleşmenin de bu farklılıklara rağmen bütün dünyayı evrensel ideler ve ilkeler çerçevesinde tümelci bir anlayışa doğru zorlaması dikkate alındığında ortada bir paradoks olduğu da düşünülmektedir. Görünüş böyle olmasına rağmen çokkültürcülüğün, evrensellik ile yerellik arasında kendisine bir yer bulduğu ve çokkültürcülüğün hem küreselleşmeci hareketten hem de post-modern durumdan beslendiği söylenebilir. Çünkü çokkültürcülük insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi evrensel ide ve ilkelere dayanmak zorunda olduğu gibi farklılıkları tanıma talebinde de farklılıklara vurgu yapan ve onları gündeme taşıyan post-modern duruma da dayanır. Bundan dolayı birbirine karşıtmiş gibi görünen küreselleşme ve post-modern durumun motive ettiği çokkültürcülük için temel sorun, evrensel olduğu iddia edilen değer, ide ve ilkeler ile farklı kimlik ve kültürlerin taleplerinin aynı anda nasıl birlikte korunabileceği sorunudur.

Çokkültürlü bir toplum, içinde açık anlaşmazlıkları, ihtilafları ve bunlara dayalı olarak da yer yer çatışmaları barındıran bir toplumdur. Anlaşmazlık, ihtilaf ve çatışmalar farklı taleplerin birbirine uygun olmayışının doğurduğu olumsuz durumlardır. Çokkültürlü toplum, özü gereği bu ihtilafları içinde barındırmak zorundadır. Bu ihtilaflar siyasal olabileceği gibi ahlâksal da olabilir. Söz konusu ihtilaf halleri, farklı kimliklerin kamusal alanda tanınma ve kabul görme taleplerine, farklı kimliklerin yabancı kalışından kaynaklanmaktadır. Çünkü kimlik, bireysel varlığı veya grubu tanımlayan ve birey veya grup için var oluşu belirleyen öz olarak kabul edilmektedir. Bir bakıma kimlik, bir neliktir, nelik de ne ve kim olduğumuzu bildirir. Tanıma ve kabul görme sorunu bu noktada ortaya çıkar. Çünkü hiç tanımadığımız, bize yabancı olan bir kültürü ve kimliği kabul etmek için herhangi bir nedenimiz olabilir mi? İşte çokkültürcülük, bu soruya cevap vermeye çalışan bir entelektüel hareket olarak düşünülebilir.

Çokkültürcülük, bir ön varsayım olarak, hiçbir kültür ve kimliğin tek başına bütünüyle insan varlığını kuşatamayacağını kabul eder. Bundan dolayı da her kültür ve kimlikte her insan için değerli olan bir şey vardır, düşüncesine sahiptir. Bu demektir ki, bütünüyle değersiz olan hiçbir kültür ve kimlik yoktur. Gadamer’in, “ufukların kaynaşması” adını verdiği karşılaşma ile farklı kültürel kimliklerin tanışması, farklılıkların anlaşılmasına neden olabileceği gibi kendimize yabancı olmayan unsurların da bizden olmayan kimlikler tarafından içerilmiş olabileceği gerçeğine işaret eder. Bu durum, farklı kültür ile karşılaşılmasının kendi kültürel kimliğimizde eksikliklerin bulunuşunu açığa çıkardığı gibi tek başına hiçbir kültürün de bir insanın bütün taleplerini karşılayamayacağını da açığa çıkarır. Böyle bir ön varsayım, farklı kültürlerle bakış ile ilgili dogmatik tavır alışları bertaraf etmekte önemli rol oynar. Birey olarak ahlâksal bakımdan farklı olana saygıyı ve onu kabul edişi zorlanmadan gerçekleştirmek mümkün olduğu halde kamusal alanda taleplerin kabul edilmesi ve karşılanması sorunlu olmaktadır. Bu sorunu kendi içinde en yüksek seviyede çözmeye çalışan, diğer politik sistemlerle karşılaştırıldığında demokrasidir.

¹ Erol Kuyurtar, “Çokkültürcülük”, Felsefe Ansiklopedisi, editör: Ahmet Cevizci, Cilt: III, Ankara: Babil Yayınları, 2005, s. 712.

Bugün için savunulan liberal demokrasiye göre çeşitlilik, farklılık ve çoğulculuk liberal demokratik bir değer olarak görülür. Çoğulculuk, farklılık ve çeşitlilik toplumsal bir olgu olarak kendini gösterdiğine göre diyalojik bir ilişki biçimi de zorunlu olmaktadır. Diyalojik ilişki, karşılıklı olarak birbirlerini kabul eden bireyler veya gruplar arasında gerçekleşebilir. Bu bakımdan günümüz toplumları, toplumlar arası birlikler, uluslar arası topluluklar demokratik ve müzakereci olmayı başarmak zorundadırlar.

Çokkültürcülüğün tanınma politikası açısından ele alınmasında önemli katkıları olan Taylor, çokkültürcülük içerisinde tanınma idealini ortaya çıkaran iki önemli değişimden bahseder. “Birincisi, şerefin temelini oluşturan sıradüzenlerin (hiyerarşilerin) çökmesidir.”² İnsanlar ve gruplar arasında hiyerarşik bir toplumsal düzen yerini, günümüze doğru gelindiğinde, insan haklarının evrensel olarak kabul görmesi ile birlikte, insan haysiyetinin bütün insanlarda ortak olduğu fikrine bırakmıştır. Bu haysiyet fikri, ikinci olarak, insanların eşitliği fikrini beraberinde getirdi ve demokrasi söz konusu olunca da, eşit konumda tanınma politikası haline geldi; “şimdi de, kültürlerin ve cinslerin eşit konumda tanınması talebine dönüştü.”³

Tanınma veya karşılıklı eşit bir biçimde kabul görme sorunu, Hegel’in *Tinin Fenomenolojisi*’nde ele aldığı “köle-efendi diyalektiği” ne kadar geri gider. Çünkü bu diyalektik, Kojève tarafından demokrasi lehine yorumlanmış ve Fukuyama’nın da *Tarihin Sonu Ve Son İnsan*’da bu yorum kullanılmıştır. Köle-Efendi diyalektiğine göre insan, bir öz-bilinç varlığıdır. Özgürlük, bu öz-bilinç halinde olmak ile mümkün olur. Öz-bilinç, kendi varlığının farkında olmak ile gerçekleşir. Kendi varlığının farkında olmak, başkası ile olan ilişkide ortaya çıkar. Öyleyse insan, kendi dışına çıkmak ve başkası ile ilişkiye atılmak zorundadır. Aynı zamanda insan, öz-bilinç olma halini, kendisinin istek varlığı olması nedeniyle isteğinin karşılanmasında bulur. En yüksek insani istek, insan doğasından kaynaklanan isteklerin üstünde olan “kabul görme isteğidir”. Bu istek, başkalarıyla kıyasıya bir mücadeleyi zorunlu kılar. Bu mücadelenin sonucunda ortaya çıkan, köle-efendi ilişkisidir. Ancak efendi efendi olarak, köle de köle olarak kaldığı müddetçe Taylor’un Rousseau’dan aktardığına göre “birbirlerini karşılıklı olarak yozlaştırır”⁴ ve birbirlerinin insan olma ve bir öz-bilinç varlığını gerçekleştirme bakımından engeli olurlar. Efendinin, ölüm duygusuna yenilmiş bir köleden, kendinden daha alt seviyede bir varlıktan kabul görmesi, kabul görme isteğini tatmin etmez. Köle ise zaten, doğal bir duygu olan ölüm korkusuna boyun eğmiş ve doğasını aşamamıştır. Öyleyse hem efendi hem de köle ne insan ne de özgür birer varlıktır. Diyalektik, eşit seviyede ve karşılıklı kabul ediş ile sonuçlanır. Bu sonuç, bireysel varlıklar açısından demokratik bir zemindir. Bu zemin, kültürel gruplar ve kimlikler açısından değerlendirilecek olursa demokrasinin “bütün kültürlere saygı göstermeyi, hepsini kucaklamayı”⁵ öngördüğü söylenebilir.

Ancak liberal demokrasilerin, çokkültürcülüğün tanınma konusundaki talepleri karşısında bazı güçlükleri vardır. Bunların başında liberal demokrasilerin evrensel özgürlük ve eşitlik ideali gelir. Oysa farklı kimliklerin taleplerinin kabulü, farklı kimliklere farklı

² C. Taylor, “Tanınma Politikası”, çev., Yurdanur Salman, Çokkültürcülük, hazırlayan: Amy Gutmann, İstanbul: YKY, 1996, s. 43.

³ A.g.m., s. 44.

⁴ A.g.m., s. 57.

⁵ Steven C. Rockefeller, “Yorum”, a.g.e., içinde, s. 99.

hakları sağlamayı gerektirir. Hatta liberal demokratik görüş, eşit tanınma talebini genel insan kimliğini temel alarak kabul eder ve etnik kimliğe ve bu kimliğin icaplarına dayalı bir tanınma talebini kabul edemez. Böyle bir talep, kendi içinde eşitsizlik barındırır. Çünkü etnik veya ırksal bir üstünlük veya farklılık iddiası taşıyan ve diğerlerini açıkça hor gören bir talep, saygı ve kabul görmeyi hak edemeyeceği gibi bütün insanlara eşit muamele etme ve eşit mesafede olma liberal demokratik tutumlarıyla da bağdaşamaz. Etnik ve yerel kültürel kimlikler evrensel kültürel kimlik ile eşit tutulamaz. Liberal demokrasilerde hedef, evrensel idealleri gerçekleştirmektir. Çokkültürcülüğün tanınma politikasının kabulü, liberal demokrasilerin bu evrensel idealleri gerçekleştirme hedefiyle çatışabilir. Ayrıca kültürel grupların farklı hak ve statü taleplerinin karşılanması birliği zedeleyici bir tanınma olarak olumsuz bir sonucu doğurabilir. Kimlikler ve kültürel gruplar arasında eşitlik ilkesini hem zedeleme hem de eşit davranmadan doğan niteliklerin elenmesi dediğimiz ikili bir olumsuzluk ortaya çıkabilir. Burada, evrensel insan olma haysiyetine dayalı ve birey olarak herkese eşit mesafede, insan haklarını garantiye alıcı bir tanınma talebi daha temel bir talep olarak görülmelidir. İnsan olma haysiyeti, evrensel insan özünün varlığına işaret eder ve bu öz bazı bakımlardan sorunlu olsa da, kimlik ve kültür bu özün üstünde değildir. Hatta kimlik ve kültür, evrensel olan insan olma özünün değişik tezahürleridir. Durum böyle değerlendirilirse aslında farklılığın, özsel değil, sadece görünüşte olan bir derece farklılığı olduğu anlaşılır. Ancak çokkültürcülüğün tanınma politikası bağlamında ortaya çıkan talepler, daha çok politik olduklarından dolayı etik bir sorgulamanın dışında kalmakta ve demokrasinin sadece politik tarafını ilgilendirmektedir. Oysa demokrasinin dayanması gereken bir kültür vardır ve bu kültür, aynı zamanda etik ilkeleri de içerir. Nitekim Habermas'ın da işaret ettiği gibi bireyin bütünlüğü, hukukla birlikte özellikle ahlâkta “karşılıklı tanınma ilişkilerinin sağlam kalmasına bağlıdır.”⁶ İnsan varlığındaki bütünlük ve devamlılık bu tanınmanın güvenceye alınmasıyla sağlanabilir ve bu güvence, hukuku esas alan bir politikayı da zorunlu kılar. Bunun içindir ki, liberal demokrasi, bu politikayı hukuk ve ahlâk temelinde oluşturmalıdır.

Kendilerini çoğulcu olarak tanımlayan ve liberal gelenek üzerinde bulunan demokrasiler, farklı yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların tanınması (sorunlu olsa da) ve eşit ölçüde saygı değer kabul edilmesi”⁷ esasına dayanırlar. Bu, kabul ediş, Alain Touraine'in dediği, “kurumsal güvenceler bütünü olarak”, Taylor'da da olduğu gibi “ötekini kabul etmenin bir yoludur.”⁸ Bu, birlikte yaşamın da, birbirimizi birer özne olarak kabul etmenin de bir yoludur. Bu yol, en çok sayıda kişiye, en fazla çeşitlilik ve farklılığı tanıyıp koruyacak olan siyasal yaşam biçiminin yani demokrasinin de bir yoludur. Ancak siyasal ve ahlâksal varlıklara saygı ile bu yol gerçekleştirilebilir. Bundan dolayı demokrasi, böyle bir saygının varlığını talep eder. Bu saygının gösterilmesi ise bir kültür işidir. Saygı, çeşitliliğin olduğu yerde ortaya çıkar ve çeşitlilik, bu açıdan siyasal ve ahlâksal varlıklara saygının koşulu olur. Demokrasi, böyle bir saygıyı temele alacaksa çeşitliliği içinde barındıran bir toplumsal yapıyı kabul etmek durumundadır. Demokratik kültür, çeşitliliği ve farklılıkları içinde barındıran bir kültür olduğu için özgürlük ve eşitlik olmak üzere iki etkin unsura sahiptir. Özgürlük, kişisel eylemde, eşitlik de öteki olarak adlandırılanın eşit ölçüde

⁶ Jürgen Habermas, “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı”, a.g.e., içinde, s. 113.

⁷ Levent Köker, “Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı”, a.g.e., içinde, s. 12.

⁸ Alain Touraine, Demokrasi Nedir?, çev., Olcay Kunal, İstanbul: YKY, 1997, s. 12.

saygıdeğer olarak tanınmasında ortaya çıkar. Bu iki unsuru da motive eden şey, demokrasi kültürü açısından etnik, dini veya ideolojik bir zemin değil, insanlık onurudur. Bu onur ile birlikte kimliklerin de tanınması, çokkültürcülüğe göre, “hem bireylerin insan olarak temel haklarının korunmasına hem de bireylerin özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan özgün gereksinimlerinin tanınmasına”⁹ ve doyurulmasına neden olur. Burada eşitlik, hiyerarşik yapıyı yok eder ve demokrasi, hiyerarşik yapı ile birlikte bulunamaz. Zira demokrasi, vatandaşların egemenliğine dayanan bir siyasal rejim olduğu için eşitlik ve özgürlüğün olmadığı hiyerarşik toplumsal yapılarda egemenlik, farklı toplumsal sınıflar eliyle kullanılır.

Bugünün farklı kültürlerinin yan yana birlikte var olmasını ve birbirlerini tehlikeye atmadan varlıklarını sürdürebilmesini sağlayacak olan demokratik bir kültürün içinde yaşayan bireyin ahlâki bilinci önem kazanmaktadır. Bu bilinç, hoşgörü duygusuna sahip, insanın mutlak bilgi sahibi olamayacağını ve hiçbir fikir, ideoloji ve kültürün zaman-mekân üstü mutlak doğrular içermediğini bilen ve çoğulculuğun hâkim olduğu günümüz toplumlarında hayata ilişkin önermelerin itibari olduklarını kabul eden bir bilinç olmalıdır. Bu sayılanlar, demokrasinin epistemolojik dayanağını da oluştururlar.¹⁰ Bu kültürel bilinç ve ahlaki olgunluk, gerek devletin gerekse bireylerin başkalarına karşı geliştirmeleri gereken eylemleri de belirler. Bu eylemlerin başında gelen de hoşgörüden kaynaklanan eylemlerdir.

İlk bakışta hoşgörü kavramı olumsuz bir durumu, hiyerarşik bir yapıyı, üst-ast ilişkilerini yani bir eşitsizliği düşündürtebilir. Nitekim kim, kimi, neden hoşgörü? Hoş gören ve hoş görülen ilişkisinde hoş gören yanlış, eksik olan bir düşünce ya da eylemi hoş görmekte değil midir? Büyük, küçük tarafından değil de; küçük, büyük tarafından hoş görülür. Böyle bir hoşgörü; hoş görüleni aşağılayıcı, küçümseyicidir. Eğer hoşgörü bu şekilde anlaşılacaksa demokrasilerde böyle bir hoş görme durumu gerçekleşmez; çünkü demokratik kültüre sahip bireyler ve devlet, her kültür ve kimliği eşit ölçüde saygı değer görmektedir. Çünkü demokrasiler, hiyerarşik yapıyı dışlar.

Demokratik kültür, öznenin özgürlüğünü şart koşar, özgürlük ise ötekinin varlığına bağlıdır. Çünkü öteki yoksa toplumsallık ve dolayısıyla özgürlük de yoktur. Öteki, başka bendir. Benim gibi olmayan başka bir ben’ in varlığının onaylanması, ben’den farklı olanın onaylanmasıdır. Farklı olmak, daha aşağı konumda olmak değildir. Hoşgörü, farklı olana katlanmak onu mazur görmek olarak da düşünülemez. Çünkü hoş görüde farklı olanı kabul edip, onu benimseyiş vardır, Farklılık karşısında edilgen ve rahat olmak, umursamaz davranmak ve kayıtsız kalmak da bir hoşgörü tavrı olarak düşünülemez. Çünkü kayıtsız kalmak, umursamamak farklı olanla ilgilenmemek demektir; onunla ilişkiyi kesmek farklı olana değer vermemektir. Oysa hoşgörüde farklı olanı saygıdeğer bulmak önemlidir. Çünkü hangi çeşitten olursa olsun farklılığı kabul etmek durumunda olan bir birey, hoşgörülü sıfatına layıktır. Öyle bir bireyin dünyasında “inançlarına katılmadığı, yaptıklarını yapmadığı insanlara da yer vardır, ...(onlar) farklı, yabancı ve tuhaf olan bir ötekiyle yan yana yaşarlar”¹¹

Hoşgörü kaynağını, insan doğasının evrenselliğinden alır. İnsan doğasının evrenselliği, insanlar arasındaki farklılığın özsel olmadığı anlamına gelir. İnsan dünyasındaki çokluk da, insan doğasının zenginliğinin dışı vurumudur. Bizden farklı olana hoşgörü, aslında insana ve

⁹ Amy Gutmann, “Giriş”, Çokkültürcülük içinde, s. 27.

¹⁰ Demokrasinin epistemolojik kaynakları hakkında bkz. Necati Öner, “Demokrasinin Epistemolojik Dayanağı”, Felsefe Dünyası, Sayı: 27, Temmuz 1998–1, s.s. 2–5.

¹¹ Michael Walzer, Hoşgörü Üzerine, çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 27.

insan doğasının zenginliğine hoşgördür. Birey olarak her birimiz insan doğasının zenginliğinin bir dışa vurumu olan farklılıklardan birini temsil ederiz. Başka türlü bir oluş içerisinde de olma imkânı her bireyin, ister farkına varsın isterse varmasın, kendi içinde ötekilerini barındırdığını gösterir. Julia Kristeva'nın ifadesiyle, "Kendi içimizdeki ötekini kabul edersek ötekiliğe hoşgörü göstermek daha kolay olacaktır."¹² Demek ki hoşgörü, insanın kendisini tanımasına, kendindeki yabancıyı, kendindeki başkasını keşfetmesine bağlıdır. Bu keşif, önemli ölçüde hoşgörüye de dayandığı için hoşgörü, insan doğasının evrenselliğinin onaylanmasıdır. Daha da açıkçası hoşgörü, insan dünyasındaki çeşitliliğinin kaynağının bir olduğunun tasdikidir. Hoşgörü, farklılıkların görünüşte olduğunun farkına varılmasının anlaşılmasıdır.

Toplumsal anlamda hoşgörü, başkalarının kendimizden farklı olan ve paylaşmadığımız görüş, fikir ve duygularını özgür bir biçimde dile getirmek imkânı tanıma tavrıdır. Bu tavır, bireylerin yanında devletin de göstermesi gereken bir tavidir ve bu tavır, ancak demokratik bir devlet tarafından gösterilebilir. Çünkü demokrasi, bir hoşgörü rejimidir. Demokrasi ile hoşgörünün birleştiği yer de her ikisinin de farklılığı mümkün kılmasıdır. Bunun yanında farklılık da demokrasi ve hoşgörüye zorunlu kılar. Hoşgörü, hiçbir inanca ve fikre zorla müdahale edilemeyeceğini içerir. Devletin, insanların ruh sağlıklarını düzeltme veya onların ruh sağlıkları için ne yapmaları gerektiği konusunda bir müdahalesi olamaz. Bu anlamda devlet, bütün bireylerin, kültürel grupların farklılıklarını kabul eder ve hepsine aynı mesafede bulunur. J. Locke bu fikri bilhassa dini inanç konusunda olmak üzere şu üç maddeyle temellendirir:

- a) "Allah hiç kimseyi bir başkasının ruh sağlığını temin etmek görevini vermemiştir."
- b) "Devlet zor kullanarak kimseyi hakiki imana kavuşturamaz. Devlet otoritesinin gücü buna kâfi değildir. İnanç kanunlar yoluyla düzenlenemez. Sadece ikna olma hakiki imanı uyandırabilir."
- c) "Zorla iman insanı ruh sağlığına götürmez"¹³

Locke' un bu üç maddeyle söylemek istediği, devletin insanların, nasıl yaşamaları ve nasıl inanmaları gerektiği konusunda bir fikrinin olmaması gerektiğidir. Hiç kimse kendi yolunun doğruluğunu garanti edemeyeceği için, herhangi bir yaşama biçimi de dayatılamaz. Bundan dolayı devlet, herkesin kendi ruh sağlığına giden yolu aramasına izin vermelidir. Ancak Locke, bu hoşgörünün de bir sınırını çizer. Ona göre "bir insanın dini sebeplerden dolayı diğerlerinin mülküne- hayat, özgürlük ve servet anlamında – zarar verdiği yerde, vatandaşın ve devletin hoşgörü görevi sona erer"¹⁴

Çoğulculuğu ve farklılığı kabul ve bunlara karşı hoşgörüye esas almak, çok kolayca kötüye kullanılabilecek bir durumdur. Bundan dolayı, demokratik bir devlet, her kültürel farklılığa ve bu farklılığın ortaya çıkardığı her davranış biçimine saygı göstermek zorunda değildir. Sözelimi ırkçılık, cinsiyetçilik, insan sevmelik, radikal ve marjinal dini/kültürel grupçuluklar hoş görülemezler. Kısacası "hoşgörü, en geniş yelpazedeki görüşlere dek uzanır; yeter ki bu görüşler, bireyleri tehdit etmesin ve onlara doğrudan, görülebilir başka zararlar vermesin."¹⁵

¹² A.g.e., s. 106.

¹³ Hardy Bouillon, John Locke, çev., Ali İbrahim Savaş, Ankara: Liberte Yayınları, 1998, s. 30.

¹⁴ A.g.e., s. 30-31.

¹⁵ Taylor, s. 39.

Hoşgörü ve demokrasi bir kültür işi olduğuna göre bu kültürün gerçekleşmesi de, bir eğitim işidir. Bu eğitim, felsefe ile iç içe olan ve ondan faydalanan bir eğitimidir. Felsefe eğitimi, insanın düşünme imkânlarının sınırsızlığını göstermek suretiyle insan için her türlü fikri mümkün hale getirir. Felsefe tarihinin, her düşünceyi kendi tarihsel koşullarına göre değerlendiren ve insanlığın birbirinden etkiler alarak ilerleyen yönüne işaret eden misyonu, insani etkinliklerin birbirleriyle aralarındaki ilişkileri de açığa çıkarır. Ayrıca felsefenin kendisinde, filozof sözünde hoşgörölü ve mütevazı bir tavır vardır. Çünkü filozof, bilgeliğin kendisi değil, bilgeliğin peşinden bir koşu, onu arzulayıştır. Felsefe bize, insanın mutlak, zaman ve mekân üstü doğrulara ulaşamayacağını, bu doğruları sevebileceğini öğretir; insanın her türlü mutlaklık iddiasından vazgeçmesi gerektiğini öğütler. Felsefenin öğrettiği bu gerçeği kavrayan insan, her türlü fikre karşı, peşin hükümden ve fanatizmden kendini kurtarmış bir halde hoşgörüyle bakar. Demokrasinin de, hoşgörünün de aradığı insan ideali, peşin hükümden, dogmatizmden ve fanatizmden kendini kurtarmış insandır.